

שׁוֹ"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 27

דיני ההזכרות הנוספות בתפילה

ברכת טל

בתפילת מוסף של יום טוב ראשון של פסח מפסיקים מלומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', ומתחילים לומר 'מוריד הטל'.¹ נוהגים להתפלל תפילה מיוחדת על הטל, והיא נקראת 'תפילת טל' או 'תיקון הטל'. יש קהילות שנהגו לאומרה קודם תפילת מוסף. וכן המנהג הרווח בקרב הקהילות הספרדים והאשכנזים.²

יש קהילות שנהגו לאמרה בחזרת הש"ץ של מוסף. באותם מקומות, מכריז השמש קודם תפילת מוסף 'מוריד הטל', כדי שהקהל יאמרה בתפילה בלחש.³ ויש שנהגו שבתפילת הלחש של מוסף עדיין אומרים 'משיב הרוח ומוריד הגשם', ורק השליח ציבור בחזרת התפילה פוסק מלומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', והציבור פוסק רק בתפילת מנחה, לאחר ששמע כן מהשליח ציבור בתפילת מוסף.⁴ מקהלות האשכנזים נוהגים ששליח הציבור האומר 'תפילת טל' לובש קיטל, שהוא בגד המיוחד לימים הנוראים. לפי שגם פסח נחשב ליום דין, שהרי אמרו חז"ל: "בפסח נידונין על התבואה".

החדש, ואין צריך לחזור.¹⁴

האם מועיל לומר תשעים פעמיים "רב להושיע מוריד הטל", לחזקה שאם שכח אינו חוזר כבר מהיום הראשון?

אם אחר שהכריזו 'מוריד הטל' ביום טוב ראשון של פסח אמר תשעים פעמים "אתה גיבור לעולם ה' מחיה מתים אתה רב להושיע מוריד הטל", כנגד שלשים יום שאומרים אותו שלש פעמים ביום (סה"כ תשעים פעם), אם נסתפק מכאן ואילך אם אמר או לא, הרי הוא בחזקת שהזכיר 'מוריד הטל' ואינו חוזר, כמו מי שעברו עליו שלשים יום.¹⁵

בתפילת ערבית של מוצאי יו"ט ושל חול המועד, מי ששכח והזכיר גשם בברכת השנים, האם חוזר?

בתפילת ערבית של מוצאי חג ראשון, מפסיקים לבקש על הגשם בברכת השנים (למנהג הספרדים אומרים "ברכנו" במקום "ברך עלינו"¹⁶), מי שטעה וביקש גשם בקיץ, כיוון שביקש בקשה שאינה ראויה, קלקל את ברכת

הש"ץ - דינו כיחיד שטעה שאם חתם חוזר לראש.¹¹

באופנים שהחזן חוזר כגון שלא הזכיר בחזרת הש"ץ "מוריד הטל" האם חוזרים גם על 'קדושה' ו'ברכת כהנים'?

במקרה שסיים הש"ץ את תפילת החזרה ונזכר שלא הזכיר "מוריד הטל". חוזר לראש התפילה, ואומרים שוב קדושת "כתר"¹², אך לא יאמרו שוב ברכת כהנים.¹³

מי שמסופק אם הזכיר 'מוריד הטל' האם חוזר?

אם מסתפק איזה נוסח אמר "מוריד הטל" או "מוריד הגשם", אם הוא תוך שלושים יום מחג הפסח, קרוב לוודאי שאמר "מוריד הגשם" כהרגלו בימי החורף וצריך לחזור ולהתפלל. וכן אם נזכר לאחר שעבר זמן תפילה של אותה התפילה שהיה צריך לחזור עליה, צריך להתפלל בתפילה הבאה תפילת תשלומין.

אבל אם הסתפק לאחר שעברו שלושים יום חזקה עליו שכבר התרגל לנוסח

מי שטעה ואמר כהרגלו "משיב הרוח" במקום "מוריד הטל" מה דינו?

בתפילת מוסף של יום טוב ראשון של פסח מתחילים לומר "מוריד הטל".⁵ מי שטעה והזכיר "משיב הרוח", אם עדיין לא סיים את הברכה (לא חתם ברוך אתה ה' מחיה המתים) - חוזר לראש הברכה (אתה גיבור לעולם וכו').⁶ ואם חתם ברוך אתה ה' ונזכר מייד קודם שחתם "מחיה המתים" - יסיים "למדני חוקך" ויחזור לראש הברכה.⁷ אולם אם נזכר לאחר שחתם "מחיה המתים" - חוזר לראש התפילה.⁸ כיוון ששלוש הברכות הראשונות נחשבות כברכה אחת, צריך להתחיל את התפילה מחדש כדי לאומרה כראוי.⁹

שליח ציבור שטעה ולא הזכיר "מוריד הטל", האם חוזר לראש?

שליח ציבור שטעה ולא הזכיר מוריד הטל, אם טעם בתפילת הלחש שלו וסיים את התפילה - אינו חוזר אלא סומך על תפילתו שבקול רם.¹⁰ ואם טעה בחזרת

10 שו"ע סימן קכו סעיף ד. ומשנ"ב שם ס"ק ז.

11 שו"ע סימן קכו סעיף ג.

12 שו"ת זקן אהרן סימן רז.

13 שו"ת הר צבי או"ח חלק א סימן סא.

14 שו"ע סימן קיד סעיף ט. וכן הדין לאחר שאמר תשעים פעם "מחיה מתים אתה רב להושיע מוריד הטל", כדלקמן.

15 שו"ע שם. ועיין במשנ"ב (ס"ק לז) שהאחרונים דנו אם צריך שיזכיר תשעים פעמים או מספיק שיעברו שלושים יום. והעלה שיש להקל כשניהם, שאם עברו שלושים יום אף שלא הזכיר תשעים פעמים (כגון בברכת השנים שלא מזכירים אותה בשבתות וימים טובים ובשלושים יום יש פחות מתשעים פעמים) - בכל אופן אינו חוזר. וכן אם הזכיר תשעים פעמים מועיל גם אם לא עברו עליו שלושים יום (כגון שליח ציבור קבוע שבשמונה עשר יום מזכיר תשעים פעמים) - גם כן אינו חוזר.

16 שער הכוונות דף ג ע"ד.

1 שו"ע סימן קיד סעיף א. משנה ברורה שם ס"ק ג. שו"ע הרב שם סעיף ב, פסקי הסידור - תפלת שלש רגלים.

2 תשובות הר צבי או"ח חלק א סימן נה, כף החיים סימן קיד ס"ק יד.

3 משנ"ב שם ס"ק ג.

4 רמ"א סימן קיד סעיף ג, והוא כדי שלא יהא נראה כממאנים על הגשמים - קצשו"ע סימן יט סעיף א. וכו"ה מנהג אשכנז, ובכמה מקהילות החסידים. ובמ"ב שם ס"ק ג כתב, שהרמ"א כתב כן על פי מנהג אשכנז, שאין נוהגין לומר מוריד הטל בימות החמה.

5 שו"ע סימן תפח סעיף ג.

6 שו"ע סימן קיד סעיף ד. ואם חזר ל"רב להושיע מוריד הטל" יצא. משנ"ב שם ס"ק יט.

7 משנ"ב שם ס"ק כ.

8 שו"ע שם.

9 לגבי תפילת מוסף הראשונה שבה מתחילים להזכיר "מוריד הטל" יש אומרים שאם שכח ולא הזכיר שאינו חוזר, וי"א שאין חילוק וחוזר לראש. משנ"ב שם ס"ק כה. הלכה ברורה סימן קיד אות ז. וטוב שישמע מהשליח ציבור את החזרה ויכון לצאת ידי"ח. כה"ח שם ס"ק כד.

השנים וחייב לחזור ולתקן. אם עדיין לא סיים את תפילתו, יחזור לברכת השנים, ויאמרנה כראוי, וממנה ימשיך כסדר עד סוף התפילה. ואם כבר סיים את תפילתו - יחזור ויתפלל כראוי¹⁷.

גם מי שמסופק אם ביקש גשם או לא, חוזר לראש התפילה כמו לעניין מוריד הטל.

אם סיים את התפילה חוזר לראש התפילה, מהו שלב סיום התפילה לעניין זה?

סיום התפילה היינו שסיים "יהיו לרצון" האחרון הסמוך ל"עושה שלום". גם אם לא עקר רגליו (לאמירת "עושה שלום") חוזר לראש התפילה¹⁸. אולם אם דרכו לבקש עוד בקשות גם אחרי "יהיו לרצון" האחרון, אם נזכר קודם שיפסע לאחוריו - חוזר לברכת השנים¹⁹.

אם בשעת התפילה זכר שצריך להזכיר, אך אחר זמן מסתפק האם הזכיר או לא, האם חוזר?

אם בשעת התפילה היה בדעתו לומר 'מוריד הטל' או 'ברכנו', וזכר שצריכים להזכירם, ולאחר זמן כשסיים את התפילה התחיל להסתפק אם אמר כהוגן או לא, אם הספק התעורר מיד בסיום התפילה צריך לחזור לראש התפילה. אך אם הספק התעורר בליבו זמן רב אחרי סיום התפילה אינו חוזר²⁰.

מי ששכח להזכיר "יעלה ויבוא" בחול המועד, האם חוזר להתפלל?

בתפילות חול המועד מזכירים "יעלה ויבוא", ואם לא אמר - חוזר²¹. אם נזכר קודם שהזכיר שם ה' של ברכת 'המחזיר שכינתו לציון' - יחזור ליעלה ויבוא וימשיך משם. ואם נזכר אחר שהזכיר שם ה' - יחתום 'למדני חוקיך', ויחזור ליעלה ויבוא וימשיך משם. ואם חתם 'המחזיר שכינתו לציון', ועדיין לא התחיל 'מודים' - אומר 'יעלה ויבוא' בין ברכת 'רצה' לברכת 'מודים'. ואם כבר התחיל 'מודים' - חוזר לרצה ואומר 'יעלה ויבוא וממשיך כסדר²². ואם נזכר אחר שסיים יהיו לרצון

השני אפילו לא עקר רגליו - חוזר לראש²³. סיום התפילה - היינו שסיים "יהיו לרצון" האחרון הסמוך ל"עושה שלום". גם אם לא עקר רגליו (לאמירת "עושה שלום") חוזר לראש התפילה. אולם אם דרכו לבקש עוד בקשות גם אחרי "יהיו לרצון" האחרון, אם נזכר קודם שיפסע לאחוריו - חוזר לרצה²⁴.

גם אם מסופק אם אמר 'יעלה ויבוא' או לא - חוזר²⁵.

האם יש עניין לעלות לרגל בחול המועד גם בזמן שאין בית המקדש קיים?

אף על פי שמצוות הראיה תלויה בהבאת קרבן, ואם כן בזמן הזה שבית המקדש חרב ואי אפשר להקריב קרבן ראה - אין מצווה לעלות לרגל²⁶. אולם, לדעת אחרונים רבים גם בזמן הזה, למרות שאין חובה, העולים לרגל מקיימים מצווה, ובפרט כשעולים לכותל המערבי²⁷. וכבר נהגו מימי קדם לעלות לרגל לירושלים בימי חול המועד, ולשפוך שיח על יד שריד בית מקדשנו²⁸.

האם מצוות הקבלת פני רבו נוהגת גם בזמן הזה?

בגמרא נפסק ש"חייב אדם להקביל פני רבו ברגל²⁹". יש אומרים שהחיוב להקביל את פני הרב הוא רק בזמן שבית המקדש היה קיים, אך כיום שבית המקדש חרב ואי אפשר להקביל את פני השכינה בשלושת הרגלים, אין חיוב להקביל בהם את פני הרב. גם לשיטתם, המקביל פני רבו ברגל בזמן הזה מקיים מצווה, אך אינה חובה³⁰. אולם פוסקים רבים סוברים כי החיוב להקביל את פני רבו הוא גם בזמן הזה³¹, ובפרט בימנו לאחר שבית המקדש נחרב, שאי אפשר להקביל את פני השכינה בבית המקדש, חובה קדושה היא להקביל פניהם של חכמי ישראל ברגל³², שכל המקבל פני רבו כאילו קיבל פני השכינה³³.

מי נקרא 'רבו' לעניין זה שחייב להקביל פניו ברגל?

כתב הרמב"ם שהחיוב נאמר רק ברבו

מובהק' שלמד ממנו רוב חכמתו, אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חבר ואינו חייב³⁴. וכתבו רבים מהפוסקים שבזמן הזה אין לנו דין 'רב מובהק', מאחר שגלינו מארצנו ונתמעטו התורות והלכות, והתלמוד ושאר כל הספרים הם המורים לנו את הדרך אשר נלך בה ולא מצוי שיהיה רוב חכמת התלמיד מהרב.

אולם חיוב זה קיים בגדולי הדור שדינם כ'רבו המובהק', אפילו אם לא למד ממנו תורה³⁵.

האם חייב לאכול בשר ולשתות יין בחול המועד?

גם בחול המועד נאמר הציורי של "וְשָׂמַחְתָּ בְּחֶגְגְּךָ אֶתְּךָ וּבְיָגְדְּךָ וּבְכֶתֶף וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהָלֹאִי וְהָגֵר וְהַיְתוּם וְהָאֶלְמָנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ", קבעו חכמים שמצוות השמחה באה לידי ביטוי בסעודות ובגדים, שכן הסעודות והבגדים הם דברים שאנשים רגילים לשמוח בהם³⁶. לפיכך, מצווה לקבוע בכל אחד מימי חול המועד שתי סעודות, אחת בערב ואחת ביום, ומצווה לאכול בכל סעודה לחם ומאכלים משמחים, כמו בשר וכדו', ומצווה לשתות בסעודות אלו יין משמח כשיעור רביעית³⁷.

אמנם, כיוון שימי 'חול המועד' אינם חשובים כיום טוב, קביעת סעודות מכובדות על לחם היא מצווה ולא חובה, ומי שאינו מעוניין לאכול לחם בסעודות - רשאי. וכן מי שאינו רוצה להרבות במאכלים ואינו רוצה לשתות יין - רשאי. ובלבד שארוחתו בחול המועד תהיה משובחת מארוחתו ביום חול. ואם הוא משווה את אכילתו בחול המועד לאכילתו בחול, הרי הוא מבזה את המועד, ואמרו חכמים: "המבזה את המועדות - אין לו חלק לעולם הבא"³⁸.

מי ששכח להזכיר 'יעלה ויבוא' בברכת המזון של סעודות חול המועד, האם חוזר? כיוון שאין חובה לאכול לחם בסעודות חול המועד, מי שאכל לחם ושכח להזכיר בברכת המזון 'יעלה ויבוא' אינו חוזר. שכן הוא הכלל, בזמן שאין חובה לאכול לחם, השוכח להזכיר את היום, אינו צריך לחזור³⁹.

29 ראש השנה טז, ב. סוכה כז, ב.

30 שו"ת נודע ביהודה, תניינא או"ח סי' צד. (הובא בשערי תשובה או"ח סי' שא).

31 רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ה הלכה ז. וכ"פ המג"א בסימן שא ס"ק ז. והביא להלכה הביאור הלכה שם.

32 יערות דבש חלק א דרוש יב.

33 ירושלמי, עירובין פרק ה הלכה א.

34 רמב"ם שם הלכה ט. שו"ע סימן רמב סעיף ל.

35 שו"ע יו"ד סימן רמד סעיף י. משנ"ב סימן צ ס"ק עג.

36 בנוסף לכך, מבחינה מסוימת גם חול המועד נחשב 'מקראי קודש', ולכן מצווה לקדשו "במאכל, במשתה ובכסות נקיה" (ספרא אמור יב, ד).

37 משנ"ב סימן תק"ל סעיף ס"ק א. ולדעת הגור"א יש מצווה קיומית מהתורה באכילת מצה כל שבעה. (מעשה רב סימן קפא).

38 אבות ג, יא; רש"י ורע"ב.

39 שו"ע סימן קפח סעיף ז.

17 שו"ע סימן קיז, סעיף ג. ומשנ"ב שם.

18 משנ"ב שם ס"ק יד.

19 שו"ע שם סעיף ה. ומשנ"ב שם.

20 משנ"ב סימן קיד ס"ק לח.

21 שו"ע סימן תצ סעיף ב.

22 שו"ע סימן תכב סעיף א. ומשנ"ב שם ס"ק ה.

23 משנ"ב שם ס"ק ח, ט.

24 משנ"ב שם.

25 ק"ו מראש חודש, משנ"ב שם ס"ק י.

26 מנחת חינוך תפט, ב; נודע ביהודה (תניינא או"ח צד); ר' יהונתן אייבשיץ (יערות דבש ח"א דרוש יב).

27 חת"ס (תורת משה, הספד שבסוף פרשת אמור); שדי חמד (ח"ו, פאת השדה מערכת א"י ט); שו"ת שיח יצחק (עמ' קמב); אור לציון (ג, כד, יב); ויחוד (א, כה).

28 מהרי"ט א, קלד.